

سرشناسه	هیرم، رابرت ارنست. ۱۸۷۷-۱۹۲۸ م.
عنوان و پدیدآور	Hume, Robert Ernest ادیان زنده جهان / رابرت ا. هیرم؛ ترجمه عبدالرحیم گراهی؛ پانوشتهای فصل مربوط به اسلام محمد نقی جعفری.
مشخصات نشر	تهران: علم، ۱۳۸۶.
مشخصات ظاهری	۴۵۹ ص.
شابک	978-964-405-762-5
وضعیت فهرست‌نویسی	فیبا
یادداشت	عنوان اصلی: <i>The world's living religions, with special reference to their... sacred scriptures</i>
یادداشت	کتاب حاضر فیلاً توسط دفتر نشر و فرهنگ اسلامی در سالهای متفاوت چاپ شده است.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۲۲۱/ - ۲۵۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	ادیان.
موضوع	مسیحیت و ادیان دیگر.
شناسه افزوده	گراهی، عبدالرحیم، ۱۳۲۴ -، مترجم
شناسه افزوده	جعفری تبریزی، محمد نقی، ۱۳۰۲ - ۱۳۷۷.
رده‌بندی کنگره	۱۳۸۶ الف ۹ هـ / ۲۱ BL
رده‌بندی دبیری	۲۹۱
شماره کتابخانه ملی	۱۰۲۹۱۳۲

ویراست جدید

ادیان زنده جهان

رابرت. ا. هیوم

ترجمه: دکتر عبدالرحیم گواهی

پانوشتهای فصل مربوط به اسلام:

استاد محمد تقی جعفری

شعری

این اثر ترجمه‌ای است از:
Hume, Robert E.
The World's Living Religions.
New York: Scribners, 1959.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

ادیان زنده جهان

نویسنده: رابرت. ا. هیوم

ترجمه: دکتر عبدالرحیم گواهی

چاپ شانزدهم: ۱۳۸۶ / ویراست جدید / چاپ اول نشر علم

تیراژ: ۲۲۰۰ نسخه

لیتوگرافی: صدف

چاپ: گلرنگ یکتا

شابک: 5 - 762 - 405 - 964 - 978

ناشر: نشر علم

همه حقوق محفوظ است.

تهران: خیابان انقلاب - مقابل دانشگاه تهران، شماره ۱۳۵۸ تلفن: ۶۶۴۶۰۶۶۷

فهرست

مدخلی بر چاپ جدید.....	هفده
مقدمه مترجم.....	۱
مقدمه‌ای بر چاپ تجدیدنظر شده کتاب در سال ۱۹۵۹.....	۵
مقدمه مؤلف بر چاپ چهاردهم کتاب.....	۹
فهرست اختصاری بعضی از منابع اصلی مورد استفاده.....	۱۳
جدول اختصاری یازده دین زنده جهان به حسب سالهای تأسیس آنها.....	۱۷

فصل اول: دین و ادیان.....

۱. دین، پدیده‌ای عالمگیر برای بشر.....	۱۹
۲. نقش دین.....	۲۰
۳. تجزیه و تحلیل دین.....	۲۱
۴. مشخصات اساسی یک معبود یا اله.....	۲۲
۵. برخی از شقوق مفهوم اله.....	۲۲
۶. تأکیدات متفاوت در ادراک دین.....	۲۴
۷. برخوردهای مختلف در مطالعه ادیان.....	۲۷
۸. کتب مقدس ادیان به عنوان یکی از وسایل خاص مطالعه هر دین.....	۲۸
۹. دیدگاههای مختلف در مقایسه ادیان.....	۲۹
۱۰. طبقه‌بندیهای غیرعلمی ادیان.....	۳۲
۱۱. طبقه‌بندیهای گوناگون مبتنی بر حقیقت امر.....	۳۳
۱۲. تقسیم‌بندی ادیان برحسب ارزش و نگرش.....	۳۹
۱۳. شرایط و لوازم مطالعه و مقایسه ادیان.....	۳۹

فصل دوم: دین هندویی

- ۴۳ ۱. مقدمه: در میان ادیان زنده جهان
- ۴۳ ۲. پرستش طبیعت در قدیم: چهار کتاب ودا (متجاوز از ۱۰۰۰ سال پیش از میلاد مسیح)
- ۴۷ ۳. دین هندویی کاهنان: دین برهمنانها (سالهای ۱۰۰۰ تا ۸۰۰ پیش از میلاد مسیح)
- ۴۹ ۴. دین هندویی فلسفی: اوپانیشادها (۸۰۰ تا ۶۰۰ سال پیش از میلاد مسیح)
- ۵۲ ۵. دین هندویی حنفی: قوانین مانو (حدود ۲۵۰ سال پیش از میلاد مسیح)
- ۵۵ ۶. دین هندویی پارسامنشانه: بهاگواد گیتا (حدود قرن اول پس از میلاد)
- ۵۸ ۷. دین هندویی مردمی: اشعار حماسی و پورانها (سالهای ۱ تا ۲۵۰ پس از میلاد مسیح)
- ۶۱ ۸. ضروریات دین هندویی
- ۶۴ ۹. کوششهای به عمل آمده در جهت اصلاح دین هندویی (سالهای ۵۵۷ پیش از میلاد تا ۱۹۱۷ میلادی)
- ۶۵ ۱۰. مقایسه دین هندویی با مسیحیت
- ۷۳ ۱۱. نقاط قوت دین هندویی
- ۷۶ ۱۲. نقاط ضعف دین هندویی

فصل سوم: دین جایی

- ۷۹ ۱. مقدمه: در میان ادیان زنده جهان
- ۷۹ ۲. زندگی مهاویرا بنیانگذار دین جایی (۵۹۹ تا ۵۲۷ پیش از میلاد مسیح)
- ۸۳ ۳. احترام و تکریم مهاویرا
- ۸۶ ۴. متون مقدس جایی
- ۸۸ ۵. ادراک هستی متعال
- ۸۹ ۶. اصول اخلاقی دین جایی
- ۹۲ ۷. ویژگیهای مهم دیگر دین جایی
- ۹۴ ۸. فرقه‌های دین جایی
- ۹۶ ۹. تاریخچه دین جایی
- ۹۷ ۱۰. مقایسه دین جایی با دین هندویی
- ۱۰۰ ۱۱. نقاط قوت دین جایی
- ۱۰۳ ۱۲. نقاط ضعف دین جایی

فصل چهارم: دین بودایی

- ۱۰۵ ۱. مقدمه: در میان ادیان زنده جهان
- ۱۰۵ ۲. زندگی بودا بنیانگذار دین بودایی (سالهای ۵۶۰ تا ۴۸۰ پیش از میلاد)
- ۱۰۸

۳. تعظیم و تکریم بودا.....	۱۱۴
۴. اخلاقیات دین بودایی.....	۱۲۱
۵. سایر مشخصات اصلی دین بودایی.....	۱۲۵
۶. کتب مقدس دین بودایی.....	۱۳۰
۷. تاریخ دین بودایی.....	۱۳۳
۸. مقایسه ادیان هندویی، جایی و بودایی.....	۱۳۶
۹. برخی شباهتها بین دین بودایی و مسیحیت.....	۱۴۰
۱۰. مغایرتهای شدید بین دو دین بودایی و مسیحیت.....	۱۴۲
۱۱. نقاط قوت دین بودایی.....	۱۴۳
۱۲. نقاط ضعف دین بودایی.....	۱۴۴

فصل پنجم: دین سیک..... ۱۴۵

۱. مقدمه: در میان ادیان زنده جهان.....	۱۴۵
۲. زندگی نانک بنیانگذار دین سیک (۱۴۶۹ تا ۱۵۳۸ میلادی).....	۱۴۷
۳. تعظیم و تکریم گورو نانک آموزگار.....	۱۵۵
۴. متون مقدس دین سیک.....	۱۵۹
۵. ادراک هستی متعال در دین سیک.....	۱۶۳
۶. ادراک جهان و انسان.....	۱۶۵
۷. راه نجات.....	۱۶۶
۸. عبادت و سازمان مذهبی در دین سیک.....	۱۶۸
۹. تاریخچه دین سیک.....	۱۷۰
۱۰. فرقه های مختلف دین سیک.....	۱۷۵
۱۱. مقایسه دین سیک با دین هندویی.....	۱۷۶
۱۲. مقایسه دین سیک با اسلام.....	۱۷۸
۱۳. نقاط قوت دین سیک.....	۱۸۰
۱۴. نقاط ضعف دین سیک.....	۱۸۰

فصل ششم: دین کنفوسیوسی..... ۱۸۱

۱. مقدمه: در میان ادیان زنده جهان.....	۱۸۱
۲. شرح حال کنفوسیوس بنیانگذار این دین (۵۵۱ تا ۴۷۰ پیش از میلاد).....	۱۸۳
۳. تعظیم و تکریم کنفوسیوس.....	۱۸۸
۴. متون مقدس دین کنفوسیوسی: کتب کلاسیک و غب آن.....	۱۹۳

۱۹۵	۵. اصول اخلاقی دین کنفوسیوسی
۱۹۸	۶. مفهوم الوهیت
۲۰۰	۷. مذهب حکومتی در دین کنفوسیوسی
۲۰۲	۸. مذهب عامیانه در دین کنفوسیوسی
۲۰۵	۹. عوامل قدرت دین کنفوسیوسی
۲۰۷	۱۰. نقاط ضعف دین کنفوسیوسی

فصل هفتم: دین تائویی

۲۰۹	۱. مقدمه: در میان ادیان زنده جهان
۲۱۲	۲. زندگی لائوتسه بنیانگذار دین تائویی (۶۰۴ تا ۵۱۷ پیش از میلاد)
۲۱۴	۳. شخصیت لائوتسه
۲۱۶	۴. تکریم لائوتسه
۲۱۹	۵. کتب مقدس دین تائویی
۲۲۶	۶. مفهوم اصلی، «تائو»
۲۲۷	۷. مفهوم ذات متعال در دین تائویی
۲۲۸	۸. اصول اخلاقی دین تائویی
۲۳۰	۹. رهبران بعدی دین تائویی
۲۳۲	۱۰. تاریخچه دین تائویی
۲۳۴	۱۱. دین تائویی جدید
۲۳۶	۱۲. تعلیمات دین تائویی پیرامون زندگی پس از مرگ
۲۳۸	۱۳. نقاط قوت دین تائویی
۲۳۸	۱۴. نقاط ضعف دین تائویی

فصل هشتم: دین شینتویی

۲۳۹	۱. مقدمه: در میان ادیان زنده جهان
۲۴۱	۲. کتب مقدس دین شینتویی
۲۴۴	۳. ادراک خداوند در دین شینتویی
۲۴۷	۴. خداپان طبیعت
۲۴۹	۵. پرستش میکادو
۲۵۲	۶. پرستش دینی به صورت متمرکز و میهن پرستانه
۲۵۵	۷. معابد و هدایا
۲۵۶	۸. نیایش در دین شینتویی

۹.	جشنها و مراسم مذهبی	۲۵۷
۱۰.	طهارت در دین شیتویی	۲۵۹
۱۱.	اخلاقیات دین شیتویی	۲۶۰
۱۲.	تاریخچه دین شیتویی	۲۶۳
۱۳.	نقاط قوت دین شیتویی	۲۷۲
۱۴.	نقاط ضعف دین شیتویی	۲۷۲

فصل نهم: دین یهودی

۱.	مقدمه: در میان ادیان زنده جهان	۲۷۵
۲.	کتاب مقدس دین یهودی	۲۷۶
۳.	آغاز پیدایش از دین اولیه سامی (قبل از سالهای ۱۲۰۰ پیش از میلاد)	۲۷۷
۴.	حضرت موسی: سازمان‌دهنده پرستش یهوه (حدود سال ۱۲۰۰ پیش از میلاد)	۲۸۰
۵.	اختلاط ادیان در سرزمین فلسطین (سالهای ۱۲۰۰ تا ۹۰۰ پیش از میلاد)	۲۸۱
۶.	دوران آغاز نوشته‌های دینی یهود (سالهای ۹۰۰ تا ۷۵۰ پیش از میلاد)	۲۸۲
۷.	پیامبران عبری در دوران پیش از اسارت و تبعید قوم یهود (سالهای ۷۵۰ تا ۵۶۸ پیش از میلاد)	۲۸۳
۸.	دو رهبر دینی بزرگ دوران اسارت و تبعید (سالهای ۵۸۶ تا ۵۳۹ پیش از میلاد)	۲۸۶
۹.	تأسیس تدریجی قانونگذاری در دین یهود (سالهای ۵۳۹ تا ۴۰۰ پیش از میلاد)	۲۸۸
۱۰.	ظهور مکاشفه در دین یهود (سالهای ۴۰۰ پیش از میلاد تا ۱۰۰ میلادی)	۲۹۰
۱۱.	مفهوم ذات متعال در دین یهودی	۲۹۱
۱۲.	ایده انتظار ظهور یک ناجی	۲۹۳
۱۳.	دین یهودی در مقام وفاداری به قانون خداوند	۲۹۴
۱۴.	دین یهود در پراکندگی	۲۹۶
۱۵.	صهیونیسم	۳۰۰
۱۶.	نقاط قوت دین یهودی	۳۰۳
۱۷.	نقاط ضعف دین یهودی	۳۰۴

فصل دهم: دین زرتشتی

۱.	مقدمه: در میان ادیان زنده جهان	۳۰۵
۲.	شرح زندگی زرتشت (۶۶۰ تا ۵۸۳ پیش از میلاد)	۳۰۸
۳.	تعظیم و تکریم زرتشت	۳۱۵
۴.	متون مقدس دین زرتشتی	۳۱۷

۳۱۸	۵. تاریخچه دین زرتشتی
۳۱۹	۶. مفهوم ذات متعال - اهورامزدا
۳۲۲	۷. اهریمن: انگره مینیو
۳۲۲	۸. همراهی ارواح دیگر
۳۲۵	۹. تطهیر تشریفاتی، عبادت، و نماز و ادعیه
۳۲۷	۱۰. اصول اخلاقی دین زرتشتی
۳۲۹	۱۱. امید نهایی در دین زرتشتی
۳۳۳	۱۲. نقاط قوت دین زرتشتی
۳۳۳	۱۳. نقاط ضعف دین زرتشتی

فصل یازدهم: دین اسلام یا دین محمدی

۳۳۵	۱. مقدمه: در میان ادیان زنده جهان
۳۳۹	۲. زندگی بنیانگذار، حضرت محمد (ص) (۵۷۰ تا ۶۳۲ میلادی)
۳۴۴	۳. شخصیت حضرت محمد (ص)
۳۵۰	۴. تعظیم و تکریم محمد (ص)
۳۵۲	۵. قرآن، کتاب مقدس اسلام
۳۵۶	۶. ادراک ذات متعال، الله
۳۶۰	۷. اعتقادات اساسی اسلام
۳۶۵	۸. وظایف اساسی هر فرد مسلمان
۳۶۹	۹. تاریخچه دین اسلام
۳۷۶	۱۰. گرایشهای نوین در اسلام
۳۷۷	۱۱. نقاط قوت دین اسلام
۳۷۷	۱۲. نقاط ضعف اسلام

فصل دوازدهم: مسیحیت

۳۸۱	۱. مقدمه: در میان ادیان زنده جهان
۳۸۲	۲. کتب مقدس مسیحیت
۳۸۴	۳. زندگی بنیانگذار، عیسی مسیح (۲ پیش از میلاد تا ۲۹ میلادی)
۳۸۹	۴. شخصیت عیسی مسیح (ع)
۳۹۲	۵. تکریم و تعظیم عیسی مسیح (ع)
۳۹۴	۶. تاریخچه مسیحیت
۳۹۸	۷. ادراک خداوند در مسیحیت

۸. تجزیه و تحلیل و تفکیک مسئله شر و رستگاری در مسیحیت ۴۰۴
۹. خلاصه بحث ۴۰۹
۱۰. نقاط قوت دین مسیحیت ۴۱۳
۱۱. نقاط ضعف مسیحیت ۴۱۳

فصل سیزدهم: مقایسه اجمالی ادیان زنده جهان ۴۱۵

۱. بعضی نکات کلی در مورد شباهتها و تضادها ۴۱۵
۲. مغایرتهای جاری مسیحیت (با ادیان دیگر) ۴۲۲
۳. خلاصه‌ای از مسیحیت و اشتیاقات دینی جهان ۴۳۹

کتاب‌شناسی ۴۴۱

مدخلی بر چاپ جدید

کتاب «ادیان زنده جهان» دکتر هیوم، دین‌شناس فقید انگلیسی قرن بیستم، نخستین بار حدود پانزده سال پیش به قلم اینجانب ترجمه و روانه بازار شد. چگونگی انتخاب کتاب برای ترجمه و بعضی از مسائل و مطالب مربوط به ترجمه را در «مقدمه مترجم» همان چاپ اول آورده‌ام که عزیزان می‌توانند مراجعه کنند.

با رونق گرفتن بازار تحقیق و تدریس «ادیان جهان» و اصولاً دین‌پژوهی، در سالهای بعد از انقلاب، کتاب «ادیان زنده جهان» نیز کم‌کم به صورت یک کتاب درسی آمد و چاپ‌های متعدد خورد تا این‌که کار به جایی رسید که این اواخر همه ساله دفتر نشر فرهنگ اسلامی در ابتدای سال جدید تحصیلی چاپ تازه‌ای از آن را روانه بازار می‌کرد. بگذریم که امسال (۱۳۸۲)، به حسب نقل مسؤولین محترم دفتر نشر، چاپ یازدهم کتاب که حدود شهریور ماه آماده و توزیع شده بود در مدتی کمتر از دو ماه به کلی فروش رفت و نایاب شد و در نتیجه عزیزان دفتر مجبور شدند تا چاپ حاضر (دوازدهم) را روانه بازار کنند.

برای کسی که با هزار زحمت و مشکلات عدیده کاری را ترجمه (و یا تألیف) و منتشر می‌سازد هیچ خوشحالی بالاتر از این نیست که حاصل بعضاً چندین سال رنج و زحمتش مقبول طبع اصحاب علم و ارباب معرفت، بویژه قشر عظیم دانشجو و اساتید فرهیخته این مرز و بوم قرار گیرد و در کسوت

یک کتاب درسی در آید. خدای را شکر که: «قطره باران ماگوهر یکدانه شد.»

وقتی چاپ اول این کتاب به بازار آمد، تا جایی که بنده می دانم، کتاب مشابهی که مطالب آن تا حدودی روزآمد باشد و مثل کارجان ناس و یکی دو اثر دیگری که در دسترس بود متعلق به اقلای یک قرن قبل نباشد در بازار نبود و شاید به همین دلیل هم بود که به سرعت جای خود را در میان استادان و دانشجویان رشته ادیان باز کرد و به صورت یک کتاب درسی آمد. لیکن عجله در چاپ نخست آن، به دلایلی که در «مقدمه مترجم» آورده ام، و تجدید چاپ های سریع و متوالی که فرصت تجدیدنظر و یا ویراستاری جدید را نمی داد، موجب شده بود تا بعضی از اغلاط چاپی و ترجمه که خود من در خلال تدریس مکرر متن کتاب با آنها برخورد کرده بودم و یا بعضی از اساتید و دانشجویان - از سرفهر و یا لطف - توجه و تذکر داده بودند همین طور دست نخورده باقی بمانند و بر حجم شرمساری بنده و ایراد و اعتراض دوستان بیفزایند. تا این که بالاخره، قبل از چاپ هشتم کتاب، ناشر محترم فرجه ای داد و اینجانب توانستم با مرور صدر تا ذیل کتاب و ارائه به اصلاح «ویراست جدید» ای از آن، همه نکات مورد توجه و تذکر دوستان را نیز در متن اصلاح کنم.

داستان تلخ بعضی از آن تذکرات، بویژه نامه سراپا اهانت فردی به نام منصور معتمدی که خود را دانشجوی رشته ادیان و عرفان دانشکده الهیات دانشگاه تهران معرفی کرده بود و از این که بنده به ایرادات و انتقادات وی واقعی ننهاده بودم به شدت برآشفته بود و دست به تهدید و آبرورختن و غیره زده بود! را در مقدمه چاپ های پیشین آورده بودم که دوستان خواهش کردند به دلیل تلخی و تندى بیش از حد مطلب آن را از مقدمه چاپ های جدید بردارم. این مختصر اشاره هم صرفاً برای یادآوری بود تا اهل خرد و فرهنگ این مرز و بوم بدانند که گاهی چه جفاها که بر اهل قلم نمی رود و چه زشتیها و ناسزاها که به نام ایراد و اعتراض و انتقاد، که صورت صحیح و علمی و بی غرضانه آن لازمه هر فرهنگ و اندیشه پویایی است، نارشان نمی شود! فاعتبروا یا اولی الابصار.

البته پس از چاپ نخست این اثر در اواخر دهه ۱۳۶۰ شمسی، خود بنده نیز آثار دیگری را در زمینه «تاریخ ادیان» ترجمه و روانه بازار کردم که دو تا از معروف ترین آنها کتاب «ادیان آسیا» ویراسته فرید هلم هاردی و کتاب «جوامع مذهبی» ویراسته ریچارد بوش و دیگران می باشد تا بدین ترتیب کمبود چشمگیر متون «ادیان» و «دین شناسی تطبیقی» تا حدودی برطرف شود. این اواخر هم کتاب دستی (handbook) پنگوئن در زمینه «ادیان زنده جهان» را ترجمه و به دست چاپ سپرده ام که امیدوارم تا چند ماه آینده در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

در هر صورت، این چاپ جدید کتاب با ویرایش کاملی که در سرتاسر آن به عمل آمده و همه تذکرات و توجهات دوستان و عزیزان اساتید و دانشجویان را در آن اعمال داشته ام و با اضافه کردن مجلد مقدمه اصلی چارلز برادن بر آن (که چون بنده همواره از روی چاپ نخست درس می دادم هرگز متوجه حذف مقدمه نامبرده از چاپ های بعدی کتاب نشده بودم و این یکی از نکاتی بود که تذکر آقای معتمدی دانشجوی فوق الذکر مرا متوجه آن ساخت) و نیز افزون متن اصلی یادداشت ها و ارجاعات مؤلف به انتهای کتاب (کاری که بنده تقریباً بدون استثناء در مورد همه آثارم انجام می دهم و این تنها موردی بوده که ناشر محترم به تیت خیر جلوگیری از افزایش حجم کتاب انجام داده بوده و من متوجه نشده بودم) و سرانجام با اصلاح همه اغلاط ریز و درشت چاپی که طی این سالها به چشم خورده بودند تقدیم جامعه علمی و دانشگاهی کشور می شود.

ذکر این نکته را مناسب می دانم که ما هنوز در قلمروی دین پژوهی و «ادیان خارجی» گامهای اول را برمی داریم و تا رسیدن به یک وضع مطلوب خیلی فاصله داریم. چنانچه هنوز از وجود یک «واژه نامه» (دیکشنری) جامع ادیان که افلاً دانش پژوهان ما را با تلفظ درست اسامی و واژه های دینی خارجی آشنا سازد محرومیم و چه بسا که هنوز در چنین موضوع مهمی یک توافق اولیه هم بین دین شناسان این مرز و بوم نیست. در همین رابطه اینجانب

سالها است تلاش می‌کنم که صاحبان مراکز متعدد دین‌پژوهی و گفت‌وگوی ادیان را گردهم آورم تا با یاری و معاضدت همدیگر بعضی از مشکلات فرا راه رشته «ادیان» را از پیش پا بردارند که این مهم تاکنون حاصل نشده است و چنین همدلی و وفاقی دست نداده است.

اینجانب، حدود ده سال پیش، به تألیف یک دیکسیونر مختصر انگلیسی - فارسی - انگلیسی «ادیان و عرفان» همت گماشتم که چندمین چاپ آن با ویراست جدید اخیراً از طرف دفتر محترم نشر فرهنگ اسلامی که زحمت چاپ عمده آثار بنده را بر عهده داشته است روانه بازار شده است. «فرهنگ جامع ادیان» را نیز به سفارش پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، که به همت جناب دکتر مهدی گلشنی و اسلاف ایشان گام‌های بلندی در احیا و توسعه فرهنگ ایران زمین برداشته و برنامه‌های ارزنده‌ای را هم در دست اجرا دارد، در دست تدوین دارم که امیدوارم تا پایان سال جاری آماده چاپ شود. لیکن این کارهای یک تنه و با بضاعت علمی مزجات بنده کجا و نیاز ایران اسلامی در رشته نوپای دین‌پژوهی و مطالعه ادیان خارجی کجا؟ امید آن‌که معبود عزیزان دست‌اندرکار رشته ادیان دست از تک‌روی و تک‌اندیشی، و در یک کلمه «خودمحوری»، بردارند و برای نیل به مقاصد بلندتر گردهم آیند. ان شاء الله....

در خاتمه مایلیم از دست‌اندرکاران دفتر محترم نشر فرهنگ اسلامی، جناب آقای مهدیان، جناب آقای اشعری، جناب آقای الله‌مرادی، سرکار خانم حشمتی، و دیگر عزیزان با نام و گمنامی که در گردش امور آن مرکز سهمی دارند و بی‌وقفه در راه اعتلای کلمه اسلام عزیز و مذمت فرهنگی به ایران اسلامی خدمت می‌کنند صمیمانه قدردانی و تشکر کنم و توفیق روزافزون ایشان را از درگاه ایزد متعال مسألت نمایم. و ما توفیق الآمن عندالله العلی العظیم.

عبدالرحیم جواهری

تهران - دی ماه ۱۳۸۲

مقدمه مترجم

از زمان شروع و در خلال ترجمه این کتاب که حدود شش ماه به طول انجامید، نکاتی چند در ارتباط با اصل کتاب و اقدام به ترجمه آن به ذهن بنده خطور کرد که با خوانندگان عزیز در میان می‌گذارم:

— داستان تدریس حقیر در رشته تاریخ ادیان و به تبع آن ترجمه متن حاضر از فکر و پیشنهاد استاد بزرگوار حضرت آیت‌الله دکتر سیدمصطفی محقق داماد، که بحق از سلاله پاک رسول خدا و نواده بنیانگذار کبیر حوزه علمیه قم حضرت آیت‌الله‌العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی هستند، شروع شد. ایشان به بنده تکلیف کردند که تدریس تاریخ ادیان را در مدرسه عالی شهید مطهری برعهده بگیرم. ابتدا بهانه آوردم که درست است که دکترای بنده در رشته تاریخ ادیان است، اما تکیه اصلی و موضوع رساله در زمینه مفاهیم فکری و ابعاد مذهبی انقلاب اسلامی ایران می‌باشد که بیشتر به «انقلاب‌شناسی» و یا به طور اخص به «شناخت انقلاب اسلامی ایران» مربوط می‌شود تا تاریخ ادیان، که مؤثر واقع نشد. پیداست که در دل عنایتی هم به این نکته بود که این اواخر در وادی تاریخ ادیان در این مرز و بوم قلندری چون مرحوم دکتر شریعتی گام برداشته که اقسام ما را یارای همگامی با او نیست. به هر حال طفره رفتن به جایی نرسید و تکلیف ایشان، با دلایلی که بر این کار می‌آوردند و مصلحت‌اندیشی‌هایی که می‌فرمودند، به قوت خود باقی ماند. ناچار به دنبال جمع و جور کردن یادداشتها و متون و جزوات دوره تعلیم دکترا و... برآمدم و

نهایتاً دریافتیم بهترین کار انتخاب یک متن نسبتاً موجه خارجی و ترجمه آن به زبان فارسی است که همان را موضوع تدریس قرار دهیم، و اگر خود نیز حروف و مطلب اضافی دارم در پاورقی بیاورم تا شاید یک کتاب نسبتاً جدید دیگر بر محدود کتبی که در این زمینه به فارسی ترجمه و یا تألیف شده، اضافه شود.

— و اما در مورد متن اصلی کتاب. ادیان زنده جهان را دکتر هیوم در حدود نیم قرن پیش تألیف کرده که آخر بار دکتر چارلز برادن، حدود متجاوز از یک ربع قرن پیش، آن را تصحیح کرده است. اما این قدمت بیست، سی ساله نباید چندان موجب نگرانی شود، چرا که اولاً موضوع ادیان و یا تاریخ ادیان مانند رشته‌ای از علوم تجربی یا نظری نیست که هر روزه نظریه و یا تجربه جدیدی بدان اضافه و تکمیل تر شود. از تولد آخرین دین آسمانی (اسلام) متجاوز از چهارده قرن، و از تولد آخرین دین زمینی، اگر چه الهی (دین سیک) متجاوز از پنج قرن، و در آخر از تولد آخرین معرکه سیاسی - دینی به نام بهائیت^۵ در حدود یک قرن و نیم می‌گذرد. ثانیاً از عمر تألیف چند کتاب معدودی که در این رشته به فارسی ترجمه شده و یا به زبان اصلی موجود است بین سی تا پنجاه سال می‌گذرد که از آن جمله است تاریخ ادیان بزرگ جهان اثر فیلیسین شالو فرانسوی که آقای دکتر منوچهر خدایار محبتی با حفظ امانت به نام مؤلف ترجمه کرده‌اند، البته با اضافاتی از خود ایشان؛ و دیگری ادیان بزرگ جهان اثر هاشم رضی و کارهایی از این قبیل. آخرین این سلسله کارها سخنرانیهای مرحوم دکتر شریعتی در موضوع تاریخ ادیان در حسینیه ارشاد است که در اواسط دهه ۱۳۴۰ ایراد شده و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در دو جلد به همین نام منتشر گردیده است. کار دکتر شریعتی، با وجودی که نسبتاً متأخرتر است، به حسب سیاق و روش بیشتر جنبه وعظ و خطابه و جامعه‌شناسی مذهبی دارد تا تاریخ ادیان. همین‌جا اضافه کنم که اینجانب ابتدا در نظر داشتم به پاس اینکه اول بار مباحث تاریخ ادیان را از زبان معلم شهید مرحوم دکتر شریعتی شنیده بودم، کتاب حاضر را به روان پاک و متعالی ایشان اهدا کنم که متأسفانه مرگ بسیار زودرس و ناگهانی خواهر از

^۵ بنده می‌خواستم در جای مناسبی، مثلاً در یکی از ضمانت، کمی راجع به بهائیت توضیح بدهم که چرا ما این گروه را بیشتر یک جمعیت و حرکت سیاسی، آن هم ملهم و متبعت از قدرتهای خارجی می‌دانیم تا یک حرکت و نهضت دینی. اما دوستان گفتند این کار ضرورتی ندارد، چرا که در ایران قضیه روشنتر از آن است که نیاز به توضیح داشته باشد و کتابهای نسبتاً مفیدی هم در این زمینه نوشته شده که عنداللزوم می‌توان به آنها مراجعه کرد.

دست‌رفته‌ام مرحومه مریم گواهی - که خدایش بیامزد که بحق زینب خانوادۀ ما بود - پیش آمد که ذکر خیر و یاد او را نیز در ابتدای این ترجمه واجب دانستم. بگذریم، به هر حال روی هم رفته می‌توان گفت که کار دکتر هیوم از متأخرترین متون تاریخ ادیان به زبان انگلیسی است که با وجود حجم نسبتاً کم به زودی جای خود را در میان متون اصلی و کلاسیک تاریخ ادیان باز کرده و بصورت یکی از منابع مهم این رشته درآمده است.

چند کلمه‌ای هم در مورد شخص مؤلف: دکتر هیوم یک فرد مسیحی و تا حدودی هم می‌توان گفت مسیحی متعصب و استاد رشته تاریخ ادیان است. وی بی‌اغراق در این رشته انسان مطلعی است؛ همانطور که خود نیز در مقدمه کتاب حاضر اشاره می‌کند، به چندین کتاب مقدس آشنایی داشته و با چند زبان مرتبط با «ادیان زنده جهان» صحبت می‌کرده است. وی در چندین کشور، و بلکه باید گفت قارۀ دربارۀ تاریخ ادیان سخنرانی کرده و می‌توان گفت که اگر نامبرده را هم‌رئیۀ پیشقراولان این رشته نظیر جان ناس و الیاده ندانیم، لاقلاً در همان حدود و یا کمی پایین‌تر از آنها است. نگاه وی نیز نگاه «دین‌شناسی تطبیقی» (Comparative Religion Studies) است و هدفش نیز، با عنایت به این نکته که گفتیم وی مسیحی متعصبی است، اثبات این که در یک مطالعۀ تطبیقی، مسیحیت بهترین و کاملترین و جامعترین ادیان عالم است (که البته ما نظر خود را در این مورد در پاورقی آورده‌ایم). کتاب ایشان به خوانندۀ غیرمسیحی فرصت می‌دهد تا ببیند یک دین‌شناس مسیحی نسبت به سایر ادیان و به‌خصوص دو دین رقیب سامی، یهود و اسلام، چگونه فکر می‌کند که طبیعتاً فرصت مغتنمی است. ناگفته پیداست که مؤلف محترم بعضی مواقع در اثبات برتری مسیحیت و پایین‌تری ادیان دیگر و به‌خصوص اسلام، دچار گزافه‌گوییها و ادعاهای بیجایی شده است که چاره‌ای جز ایستادن در مقابل مدّعی ایشان و اثبات بی‌پایه بودن سخنشان نداشته‌ایم. همان‌طوری که وی، هرچند به ناحق، احساس دفاع از دین و عقیدۀ خودش را می‌کرده ما نیز موظف بوده‌ایم که به حق دامن اسلام و قرآن و پیامبر عظیم‌الشّانمان را از شبهات و اشکالاتی که مؤلف به لحاظ جهل نسبت به موضوع و یا از روی عناد مطرح کرده بپالاییم. نکته آخر اینکه انتخاب این کتاب برای ترجمه الزاماً به معنی موافقت با همه دیدگاهها و قضاوت‌های ارزشی مؤلف نیست و این نکته ظریفی است که از چشم منفذ دکتر چارلز برادن، آخرین و براستار و مصحح کتاب نیز دور نمانده است (نگاه کنید به

توضیحات مشارالیه درباره متن کتاب در مقدمه ایشان). در یک کلمه کتاب نکات قوت و مثبت فراوانی دارد که به همین مناسبت نیز به ترجمه آن پرداختیم و هرچا هم که به موارد غلط و غیرواقعی برخورد کردیم آن را توضیح و تذکر دادیم. اما در باب ترجمه: اولاً اینکه حقیر در چندین مورد از راهنماییهای بسیار سودمند جناب استاد دکتر مجتبائی که در تاریخ ادیان دهه‌های اخیر این مرز و بوم چهره شناخته شده‌ای هستند و هم‌اکنون نیز ریاست گروه ادیان و عرفان دانشکده الهیات و همچنین بخشی از مسئولیتهای بنیاد دایرةالمعارف بزرگ اسلامی با ایشان است بهره جسته‌ام. به عنوان مثال، بنده به زعم خود برای تفکیک ادیان سامی یا الهی از ادیان غیرالهی، برای ذکر نام گروه اول از واژه دین (مثل دین یهود) و برای ذکر نام گروه دوم از واژه آیین (مثل آیین بودایی) استفاده کرده بودم که ایشان این تفکیک را صحیح ندانسته و با تواضع خاص خویش فرمودند که خود خداوند دین کافران را هم دین خوانده است (اشاره به آیه: لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِینِ. سوره کافرون آیه ۷). به هر حال در این زمینه و موارد بسیار دیگری رهین تذکرات و راهنماییهای استادانه حضرتشان هستم. ثانیاً به دلیل نیاز دانشجویان مدرسه عالی شهید مطهری و احتمالاً دانشکده‌های دیگر، کتاب کمی با عجله ترجمه و آماده شد. حتماً می‌دانید کتب دیگری که قبلاً در این زمینه ترجمه یا تألیف شده‌اند، نظیر آثار آقای حکمت و دکتر محبتی، مدتی است تجدید چاپ نشده و در نتیجه کمیاب و بلکه اصلاً نایاب‌اند. (خود این حقیر به علت نیاز و مراجعه، نسخ دست دوم و کهنه آنها را در بازار آزاد به بیست تا سی برابر قیمت پشت جلد تهیه کردم! جداً باید به این تورم و گرانی و کمبود کاذب تأسف خورد که نه تنها گوشت و مرغ و... که حتی کتاب را هم باید از واسطه و تا این حد گران خرید!) امیدوارم که در چاپهای بعدی، نه تنها به رفع نواقصی که به ذهن بنده خطور خواهند کرد همت گمارم، بلکه نواقص و اشتباهاتی را هم که احیاناً اساتید دانشجویان، و خوانندگان عزیز از سر لطف تذکر خواهند داد حتی المقدور رفع و رجوع کنم. در خاتمه جا دارد از کلیه دست‌اندرکاران چاپ و نشر این اثر، به‌خصوص سرکار خانم مینا اسعدی همکار خوب ما در دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه که در امر مقابله و ویراستاری زحمات شایانی را متحمل شدند تشکر کرده، علاوه بر خیر و رفاه دنیوی، اجر اخروی نیز برایشان آرزو کنم.

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا بِفَضْلِكَ وَكَرَمِكَ

تهران ۱۳۶۸/۲/۸ مطابق با ۲۱ رمضان ۱۴۰۹

مقدمه‌ای بر چاپ تجدید نظر شده کتاب در سال ۱۹۵۹

هنگامی که ناشرین به من نوشته و درخواست کردند این کتاب را که سالهاست نزد علاقه‌مندان به موضوع ادیان جهان عنوان آشنایی است، مطالعه و درباره ضرورت تجدیدنظر و یا بازنویسی آن اظهار نظر کنم با پیشنهاد ایشان موافقت کردم. من از قبل با این کتاب آشنایی داشته و در مناسبت‌های مختلفی از مطالب آن استفاده کرده و بعضی از فصول آن را برای مطالعه به دانشجویان داده بودم. اما این دفعه با دقت بیشتری آن را مطالعه کردم، چون می‌دانستم که باید در مورد آن به داوری نشسته و نظر بدهم که آیا شایسته تجدید چاپ و کسب حیاتی تازه است و یا اینکه بهتر است به چاپ اول اکتفا کنیم.

پس از بررسی به این نتیجه رسیدم که کتاب ارزش تجدید چاپ را دارد. کتاب حاضر از جهات متعددی اثر بسیار مفیدی است و من کتاب دیگری که مشابه آن باشد نمی‌شناسم. در اینجا با موضوع بحث بسیار ساده برخورد شده است، به نحوی که شاید بعضی از مواقع حتی زیاده از حد ساده باشد. کتاب مبنای کار خود را تنها روی متون مقدس ادیان گوناگون قرار می‌دهد. هیچ کتاب دیگری در این حجم و اندازه نیست که تا این اندازه از متون مقدس اصلی ادیان نقل قول کرده باشد. کتاب هیچ به حاشیه نپرداخته است. مقاصد نویسنده به روشنی و دقت بیان شده‌اند. انسان می‌تواند حقایق برجسته عالم را به سهولت از آن استخراج کند، به همان سهولتی که از بهترین کتابی که در این رشته نوشته شده می‌توان این کار را انجام داد. اما بسیار مشکل است که آن را بازنویسی کنیم. اگر

قرار بود آن را بانویسی کنیم مطالب آن به قدری تفاوت می‌کرد که دیگر نمی‌شد گفت همان کتاب دکتر هیوم است و طبیعتاً دیگر نام او را هم به همراه نمی‌داشت. از آنجایی که من معتقد به ارزش نام دکتر هیوم هستم، نظر دادم که کتاب فقط در جاهایی که لازم است اصلاح شده و تجدید چاپ شود، اصلاحاتی که مبتنی بر کشفیات جدیدی است که به عمل آمده و یا تغییرات نژادی و فرهنگی‌ای که در ادیان رخ داده و باید گزارش شوند. به عبارت دیگر، اصلاح مورد نظر فقط باید به این منظور صورت گیرد که مطالب کتاب را با اطلاعات روز هماهنگ سازد.

وقتی از من خواسته شد که انجام اصلاحات پیشنهادیم را خود برعهده بگیرم، گفتم این کار را فقط به همان صورتی که ذکر شد برعهده خواهم گرفت. من با کمال میل قبول می‌کنم که در کتاب تغییرات لازم را به عمل آوردم تا آن را با وضع فعلی دانشمندان از ادیان جهان در عصر حاضر هماهنگ سازم، اما قبول نمی‌کنم که در قضاوت‌های ارزشی متعددی که دکتر هیوم در سرتاسر کتاب ابراز داشته، چه در پرشمردن نقاط قوت و ضعف هر دین، و چه در مقایسه بین ادیان مختلف، تغییر به عمل آورم. من با بسیاری از این اظهارنظرها موافق نیستم و در حقیقت با بعضی از آنها به شدت مخالفم. اما در کتاب هیوم، که به نام خود او چاپ می‌شود، این قضاوتها حق وجود دارند. در یکی دو مورد من مجبور شدم بعضی از اظهارنظرهای بسیار تند را، که حتی با روحیه جناح محافظه‌کار مسیحیت فعلی سازگار نیست — در حالی که خود هیوم هم از آن گروه نبود — حذف کنم. زیرا امروزه با توجه به حساسیت روزافزون پیروان سایر ادیان نسبت به اظهارنظرهای مسیحیت مغرب زمین، این‌گونه قضاوتها و انتقادهای تند مناسب نیست. در جای‌جای کتاب نیز در اضافاتی که در پاورقیها آورده‌ام استثنائاتی را بر تعبیرات کلی دکتر هیوم در مورد یک دین خاصی ذکر کرده‌ام.

لذا این کتاب، مثل سابق، کتاب دکتر هیوم و تحت عنوان ادیان زنده جهان خواهد بود. برخورد کتاب، آن‌طور که برخی ممکن است ترجیح می‌دادند، کاملاً هم عینی نیست. اما بسیاری هم هستند که به دنبال این راهنمایی هستند که چگونه دینی را که برای بار اول با آن روبه‌رو می‌شوند و خود جز در مورد مسیحیت درباره هیچ دین دیگری مطالعه ندارند، ارزیابی کنند. البته لازم نیست که آنها اظهارنظرهای دکتر هیوم را بدون نقد و بررسی بپذیرند. در حقیقت، وقتی این مطالب در کلاس درس مطرح می‌شوند با مخالفتی که در بعضی از مستمعین

برمی‌انگیزند کلاس را به بحثهای انتقادی سازنده‌ای می‌کشانند. به هر حال، یک نویسنده و یا متفکر حق دارد نظریاتش را به هر صورتی که مصلحت می‌داند مطرح کند، و اگر دیگران نیز برخورد او را با موضوع مفید یافتند آنها هم همان اندازه حق دارند که تمام و یا بخشی از حرفهای او را که مفید تشخیص می‌دهند بپذیرند. آشکار است که افراد زیادی در طول بیش از یک نسل مطالب دکتر هیوم را مفید تشخیص داده‌اند. با این تجدید چاپ، عمر کتاب طولانی‌تر خواهد شد و دکتر هیوم به شناخت و فهم مردم دربارهٔ ادیان جهان، به گونه‌ای که او خود می‌شناخت کمک خواهد کرد.

چارلز اس. برادن^۱

دالاس، نگراس سپتامبر ۱۹۵۸ [مهر ۱۳۳۷]

مقدمه مؤلف بر چاپ چهاردهم کتاب

هدف کتاب حاضر به دست دادن یک بررسی دقیق در مورد منشأ، متون مقدس، تحولات تاریخی، و ارزشهای اساسی ادیان فرهنگی متشکل جهان که بیش از یک قرن از عمر آنان می‌گذرد است. یازده دین [با عمر بیشتر از یک قرن] وجود دارند که تنها دوتای آنها از مسیحیت جدیدتر هستند.

علاوه بر این، یک عده مذاهب جدید هم وجود دارند که کم و بیش مستقل و فعال بوده و در شرق و غرب عالم سربرآورده‌اند؛ و بعضی از آنها هم اکنون صورت بین‌المللی به خود گرفته‌اند. همچنین مذاهب آئیمیس (جان‌پرستی یا پرستش ارواح)^۱ نیز وجود دارد که از قدیم‌الایام وجود داشته و هنوز هم در میان افراد بدوی نفوذ دارد، اما هیچ سهمی در تمدن جهان نداشته و احتمالاً در آینده نیز نخواهد داشت. انواع نظامهای دینی‌ای که یک روز سربرآورده و پس از مدتی خاموش شده نیز وجود دارند که تعداد آنها به مراتب بیشتر از ادیان زنده فعلی جهان است. شعاع بررسی کتاب حاضر فقط در مورد ادیانی است که در طول تاریخ بشری به وجود آمده و سپس مستمراً به حیات خود در زمینه‌های سازمان مذهبی اجتماعی، هنر و ادبیات، و نیز آداب دینی در طی قرون و اعصار ادامه داده‌اند. در این میدان وسیع اما مشخص ادیان زنده جهان حجم وسیعی از اطلاعات پیچیده وجود دارد که شایسته دسترسی و تجزیه و تحلیل عالمانه و موشکافانه

است. در هر یک از جوامع دینی البته نیروهای گوناگون اقلیمی، اقتصادی، اجتماعی، ملی و غیره دست‌اندرکارند، اما وجه تمایز اصلی همه آنها ایده‌آلهای اخلاقی و دینی‌ای است که در مورد انسان و خدا وجود داشته و دائماً تعلیم داده شده و به عنوان مفاهیم مقدس قبول می‌شوند. بدین ترتیب، مهمترین منبع اطلاعاتی منظمی که نزد ادیان تاریخی وجود دارد همان متون مقدس دینی آنهاست. این‌جانب مطالعه متون مقدس بیشتر ادیان خاور نزدیک، خاورمیانه، و خاور دور را به زبان اولیه و اصلی آنها بسیار آموزنده یافته‌ام. یکی از ویژگیهای اثر حاضر این است که سعی کرده با روش خاص خود حقایق عمده تاریخی و تعلیم ویژه هر دین را از طریق نقل قولهای بسیار از روی متون مقدس همان دین به دست دهد.

این کتاب کوچک حاصل خلاصه شده تحقیق و تفحصی طولانی در متون مختلف دینی و بررسی مطالب به دست آمده از آنهاست. مؤلف سالهای متمادی با پیروان ادیان هندی تماس زنده داشته و به یکی از لهجه‌های محلی عمده آن سرزمین به مکالمه و نوشتن مشغول بوده است. مشاهدات عملی متعدد دیگری نیز در خلال مسافرتها گوناگون به کشورهای مختلف جهان و از جمله یک سفر دور دنیا انجام داده است. مطالعه در سه مرکز اروپایی با زبانهای مختلف، ایراد سخنرانی و تدریس در شش دانشکده و دانشگاه هندوستان، و سرانجام سالیان متمادی تدریس در ایالات متحده آمریکا به مؤلف کمک کرده تا نکات مورد علاقه محصلین و مدرّسین رشته تاریخ ادیان را درک کرده و به روشهای مفیدی جهت کسب و عرضه معارف دست یابد. دوستی مطبوع و تبادل افکار و اطلاعات تخصصی با رهبران بسیاری از ادیان زنده جهان به اطلاعات ارزنده و عمق بینش مؤلف افزوده است.

هر دین به خودی خود کوششی است جهت مقایسه و حفظ ارزشهای متعالی‌تر زندگی بشری از طریق اتصال و ارتباط با قادر متعال. بدین ترتیب، پس از تحقیق در حقایق مهم تاریخی، بررسی کاملی در ادیان گوناگون به شایستگی ما را در جهت یک مقایسه دقیق علمی و مبتنی بر ارزیابی صحیح رهنمون می‌شود. مؤلف، در پایان بحث مربوط به هر دین و نیز در پایان کتاب کوشیده تا کاری را که هر دانش‌پژوه رشته ادیان به آن می‌پردازد انجام دهد، یعنی ارزیابی مقایسه گونه آگاهانه، دوستانه، و منصفانه‌ای ادیان مختلف.

از چاپ نخستین کتاب تا به امروز اصلاحات متعددی در آن به عمل آمده

است که پنجاه و چهار اصلاح و تصحیح آن در همین چاپ چهاردهم است. طبیعتاً هرچه بر دانش مؤلف در این زمینه افزوده شود اصلاحات بیشتری در کتاب به عمل خواهد آورد. کتاب حاضر تاکنون به یک زبانهای خارجی نیز ترجمه و چاپ شده است.

مؤلف امیدوار است که خوانندگان در کتاب حاضر به حقایق مهم تاریخی که با دقت عالمانه و نیز درک بصیرانه اجزای مختلف و نیز تفاوتهای اساسی ادیان گوناگون عرضه شده برخورد نمایند. مسلماً انگیزه فراوانی برای تحقیقات بیشتر و ارزیابیهای باز هم گسترده‌تری از اعتقاد دینی انسانها در رابطه آنها با «قدرت الهی» عالم وجود دارد.

رابرت ا. هیوم